A. Gergely András

Vágyak felől a pszichózis felé – a művészérzelem pszichiátriája[1]

DOI 10.35402/kek.2023.3.18

Elfogult hang? Vagy lesajnáló értékelés? Nem tudományos közlés egy tudományos weboldal hasábjain? Miért itt, s miért ez? A válasz nem egyszerű, mégis azzá válhat rövid pár pillantásnyi idő alatt. Merthogy egyszerre mindez, ami alább következik. Egy tudós mű, egy megtisztelt gondolkodó közel életműszerűen gazdag teorikus kísérlete, választékosan bűvös megjelenítés, három elvarázsoló kötetben. Nehéz nem elfogultabb, „szerető" hanggal, elkötelezett érzülettel, fantáziadúsabb méltatással körülvenni. A nehézség csupán annyi: egyetlen szerző három opusza, sorozat is meg önálló is, mindegyikben tucatnyi rövid írás és rakatnyi bámulatos kép… – hogyan lehet ezeket másképp bemutatni, mint elfogult bűvölettel? Talán csak körbetáncolni lehet, mint egy felmutatott varázskönyvet, bűbájos forrásmunkát, mint az Énekek Énekének tónusát talán…

Gerevich József „vágyművészeti" albumairól van szó. A Szerző a nyolcvanas évek elején a társadalmak terápiáival foglalkozó munkák és népszerűségi mutatók mentén indult el, pszichiáterként dolgozott, drogfogyasztással, függésekkel, a vágyfüggő létmódok lélektanával foglalkozott, s ha lehetek ily elnagyoló: a mintegy négyszáz tudományos közleménye alapvetően a drogok, alkoholfüggés, agresszió tárgykörében fogant – részint ezek közé számolva a művészetpszichológiai kérdéseket, a pszichiátria és alkotóművészet határán bolyongók, az „esendők" és „érzők" konstruktív irányultságainak kulcskérdéseit is. Az egyelőre három opuszból álló sorozat indító kötete a *Teremtő vágyak. Művészek és múzsák*[2] volt, amelyben szándéka szerint a Szerző mintegy „szöveggyűjteményt" kínál a művészetek iránt fogékony, műalkotásokat és művészi sorsokat a maguk teljességében befogadni hajlamos nézőközönségnek. E tudós programhoz és ismeretközlő szándékhoz azonban semmivel sem vállal kevesebbet, mint a művészettörténet toronymagasan kiemelkedő alkotóitól vett művek születését, mestereit, témaköreit és rejtett jelentéstartalmaik felszínre segítését, s mindezt lenyűgöző képrészletekkel és impozáns leírásokkal, mégpedig kevésbé a „magas" műtörténet, inkább a releváns befogadáslélektani és közléspszichológiai nézőpont révén, amely egyszerre megközelítés és értelmezés, kérdés és tételezés, érzület és terápia is a diagnózis fölött.

A távolságtartóan leíró könyv-interpretáció innentől már szükségképpen elvadul… Meganynyi drága és iszonyatos könyvköltészeti befektetéssel megalkotott („nyugati") múzeumi albumot is meghaladó változatban pompázik ez a kötet (nem különbül a másik kettő). Annyiban a szisztematikus művészethistóriai közléstől mégiscsak eltér, hogy magából a művel találkozásból indul ki, sőt a mű keletkezéstörténetének hátterében is magát a találkozást, a teremtő „érintést" tekinti kiindulópontnak, s innen veselkedik neki a megértés, a keletkezés, a közlés, a sugallat, a mester és tanítvány viszony, a modellkeresés, a múzsák szerepe, az alkotótárs, a kapcsolatfüggőség, a rejtett önkifejezések, az alkotásterápia, a vágyteljesítő fantázia, a vágyak titokzatos útjai, a találkozásélmény és a műalkotás-inspiráció mélyrétegeinek fölszínre hozásának. A „minden élmény végső értelme" szempontjából vizsgált műalkotások mintegy dialógusban elbeszélt állapotrajzai olyan „típuscsoportok" köré szerveződnek, amely felosztásnak általában a műtörténeti elemzés messze nem mindenben képes megfelelni. Merthogy a stílus, a formai jegyek, a képi tartalmak osztályozásán túli világot kiegészíti „a festő és a mű közötti szubjektív viszony" megnevezésével és lélektudományi elemzésével. Egyszerre ikonográfia és pszichológia, ezenfelül a megfejthetetlen rácsodálkozások módszere, s magához a tárgyhoz (pl. Van Gogh és Gauguin találkozásának jelképeként a két üres szék, Madonna-festészetben a Szent, a Szűz és az Anya jelképiségének hátterébe feszülő Nő, egy firenzei renaissance festő Toscanában formált alakján a fülbevaló, mely a korabeli zsidó nők viselete volt… stb.), vagyis a tárgyakon túl mindig mélyebb jelentéstörténethez vezet. Mindezek „puszta" műtörténeti megjelenítése már nem szándéka, ám magát a helyzetfüggő műalkotást a kiválasztott festmények keletkezési körülményeihez viszi vissza, stratégiaként választva a kötetben megjelenített sorsok kettős nézőpontú elbeszélését.

---

[1] A szerző 2019-es online recenziójának másodközlése. Első megjelenés: www.tit.studio.hu

[2] Noran Libro, Budapest, 2016, 159 oldal. S ne mulasszuk el kiemelten jelezni: a tipográfia Horváth Edit megejtően hatásos, tiszta, látványos munkája!

Ezekben az alkotó mindig egy másik perszónával, baráttal, partnerrel, múzsával, alkotótárssal együtt „szólal meg", adandó esetben nemcsak modellként, hanem élethelyzetre, érzelmi állapotokra, szexusra, életfordulatokra, sikerekre, kibontakozásra is alkotó módon serkentve partnerét, s „avatva" mintegy a kor(szak) legmeghatározóbb személyiségévé, az utókor bámulatának tehetségfelületévé. Életművek és életutak összefüggései, inspirációk és vágyak, kiés beteljesedések, viszontagságok és sérülések vaskos tárháza így a műtörténet, az alkotáslélektan mellett a „függéslélektannak" is felületet adva, ezáltal pedig nem „skatulyázva", hanem komplexebbé, bonyodalmasabban láthatóvá és többre értékelhetővé téve mindazokat, mindenkik előtt, akik ámulatára múzeumba járunk.

Lélekművészet mindez – műfajkör, stílusirány, kevert módszertan egyszerre… A Magyar Tudományos Művek Tára ezt a három kötetet a „nem besorolt" kategóriába helyezi, mintegy „tudományon kívül" (ez kérdőjellel ékes kiemelés!), vagy értetlenséggel vegyesen – talán mert nem tisztán addiktológiai, nem műtörténeti, nem szociálpszichológiai, nem műismertetési, nem térkép, nem objektum, nem katalogizáló eljárás stb. opusz?! Lehetséges, hogy a „művészetlélektan" egybegyúrt tárgyfogalma még mostanáig sem jutott el odáig, hogy tudományrangja legyen? Lehet, hogy az orvosi medicina, a művészeti torzó-szakirodalom, az „intimitás útvesztői" (ez Gerevich 2016-os kötetének is alcíme) vagy az ópiumfogyasztás mint bűnök tere a művészi alkotáslélektanban nem kaphat önálló tudásteret? Elképzelhető, hogy a kommunikáció változatainak, a tabukutatásnak, a párkapcsolati intimitásoknak, a testiségben rejlő izgalmas mítoszvilágnak szinte egyetlen „tudásterületi" klaszszifikációja sem képes válaszolni a Gerevich föltette kérdésekre? Nem vagyok hivatott ezekre mind magyarázatot találni… Annyi bizonyos, hogy ha semmi mást, csupán egy vagy több rendkívül izgalmas művészetlélektani kötetet szerkesztett forrásanyaggá a Szerző, akkor már megtette, amit a közérdeklődés számára kínálható művészetesztétikai és alkotáspoétikai igények gyarapításával megtehetett!

A *Művészek és Múzsák* kötet vállalása (Picasso nyomán…) „a művészt és múzsáját egymásba fonódó, szimbiotikus viszonyban láttató" dualitás megjelenítése. Az öt nagyobb fejezetre (s azon belül számos kettősportréra) tagolt könyv a szerelmi frusztrációkkal, csalódások képi tükrével indít, a másodikban összehangolt heteroszexuális kapcsolatok és válságok sérüléstörténete, addikciós hatásai látszanak, a harmadikban a fizikai és pszichikai erőszak kap teret az autoriter apák, agresszív apagyermek kapcsolatok, szexuális abúziók révén, a negyedikben az „Eltaszított múzsák" kegyetlen visszahatásainak példatára olvasható, az ötödikben pedig a tragikus végkifejletek, betegségből fölépülő erő, a „mélybe zuhantak" és „Paradicsomból kiűzöttek" lázadásai, talpraállásai is megjelennek. Egy záró (hatodik) fejezet a boldogságok, eufóriák, viszontagságok ellenére bejárt utak („Lolita-effektus", „gutaütés expresszionizmusa", fürdőszoba-kibontakozások, fekete mágia és halottanya-feltámasztás) végtelen kanyarulataiba vezet értő kísérőként, inspirátorként. A találkozások és kapcsolattörténetek árnyainak és fényeinek ekképpeni mélyréteg-követései biztosan nem kelthetik az „akadémikus" szférában azt a megismerő alázatot, melynek ugyanakkor nem csupán a művészetlélektan adna alapot, de a művészlélektan és a társadalom kommunikatív szféráinak erőteljesebb találkozásai is példatárul szolgálhatnak.

A *Művészek és Múzsák* tematikus válogatás csupán első a sorban, ezt egy évre rá követte a *Múzsák és festők. Teremtő vágyak 2.* kötet,[3] amelyben ha lehet, a fennebbi képek és képzetek még tovább is részletezhető szférái felé csábít Gerevich. „Az alkotások keletkezésének lélektani titkait kutattam, és vágyakat találtam – beteljesületlen és beteljesült vágyakat. Azt vettem észre, hogy sokszor két ember találkozása indítja el az alkotás és a vágyak folyamatát. Sokféle találkozásélmény hozhat létre műalkotásokat. Szerelmi csalódás, átmeneti vagy tartós boldogság, a boldogság látszatát keltő érzelmi függőség és súlyos, nehezen feldolgozható trauma egyaránt vezethet remekművek születéséhez. Akárhogyan is jönnek létre az alkotások, a néző gyönyörködik a végeredményben vagy elszörnyed tőle, felkavarja vagy megnyugtatja" – írja a kötet bevezetőjében a Szerző. „Kémiai találkozások" – hangzik átfogóan a kiváló esztéta, Földényi F. László kötetnyitó kulcsmondata, mely jelzi azt is, hogy a képkultusz és a képözön közötti vékony mezsgyén a műtörténészek csak mintegy főirányokat jelölnek ki, a műértelmezés igénye azonban akár pedagógiai, akár lélekmérnökségi, akár műkritikai szférákon túli belátásokat is meghaladhat. A képek „projekciós felülete", a festmény lüktetése, az ábrázolat és a mögötte rejtőzködő élet szimbiotikus kölcsönhatásai épp ezért „a legfőbb identitásként" a megragadhatatlanságot is magukba foglalják: „a pszichológia és az esztétika, a motívumkeresés és az autonóm vizualitás

[3] Noran Libro, Budapest, 2017, 191 oldal.

kényes egyensúlyának példái az egyes elemzések", s ez egyensúlyok egyre bonyolultabbak, vonzerejük lezáratlannak és lezárhatatlannak látszik (előszó, 7–9. oldal).

A kötet írásai valóban nem könnyen besorolhatóak. Látásra nevelés, elmélyedésbe kavarodás, láthatatlanságok észrevétele, alkotói „háttértudások" csatolása, feltáró és megértő „befektetések" nélkül alighanem csupán a képfelület pillanatnyi visszfényére van esélyünk. Picasso, Cézanne, Klimt, Matisse, Leonardo, Modigliani, Gulácsy, Pollock, Fouquet, Fra Filippo Lippi, Rembrandt, Márffy, Ernst és megannyi más műtörténeti „ikon" megértéskémiai analízise zajlik itt nyolc fejezetben mélységek és zuhanások, boldogságok és önvizsgálatok, szemérmességek és háborítottságok, érzelmi függések és időreszketések, dühök és halálok, érzékiségek és tündöklés-performanszok közepette. Huszonkét festő-párharc, szentségtörő merészségek és csendesen megfagyott múzsai állapotok, szemfényvesztés és örökvakság intimitásai váltják egymást. A részletek futama nem nálam, nem révemen elérhető! Kéretik magát az Alkotót kérdezni műve mikéntjéről. De még mielőtt megszólalna, érdemes könyvét a végtelen elbeszélések, a lélektudomány őserdeinek és lényeinek rejtekező vallomásaként megolvasni!

Azonban, még mielőtt teljesnek érzékelnénk az első vagy második kötetet, érdemes belátni a már induláskor is világló perspektívát. Továbbra is a találkozások és festmények viszonyrendjét keresi-követi Gerevich, a trilógiát immár részben újabb irányba tágítva egy máris készülő negyedik kötetben, mely *Szemfényvesztő művészet* munkacímre hallgat. A trilógia harmadik, most kijött opusza többféle festménytörténeti hátteret ölel fel, *Szerelmek, múzsák, szeretők. Teremtő vágyak 3.*[4] címen, a hátterek és alkotók világából megannyi magyar művészt és kevésbé ismert vagy nem ily közelségből ismeretes szereplőt. A folytatásos műtörténeti eposzba illeszkedő históriák jelenetei az élettörténet és alkotás egy-egy műből fölfejthető sorsvonulatát ölelik át. A pszichoanalitikus-pszichiáter munkáját immár Hárdi István rövid előszava, Sárosdy Judit értő összegzése és Tényi Tamás előszava is körberajzolja, kitartóan a Szerző bevezető és utószavával, mint az előző kötetek esetében is. Itt a vágyteljesítés, egymást keresztező vonzatok, kölcsönös függőségek görcsrohamai, műalkotásba fogant szakítás, elbocsátó gesztusoktól a virtualizált halálig ívelő szimbolizáció, pártában maradt múzsák és rejtekező forráshelyek fenntartói, eltaszított intimitások és hideglelős tárgyiasságok, önvizsgáló szorongások és szürrealista rémálmok, igézetek és szabadulóművészeti kínba rejtekező örömködések felváltva szállítják a megértések kegytárgyait, a szerelmi frusztrációk válási tragédiába vagy örök függések reménytelenségébe fulladt sorsképleteit. Max Beckmann és Mathildája, Amrita Sher-Gil mesebelisége, Ripp-Rónai József és Bányai Elza démoni konspirációi, Ország Lili és Bálint Endre fényjelei, Czigány Dezső és Szilasi Borbála „kiterjesztett öngyilkossága", vagy Berény Róbert és Breuer Etelka hangszerpárbaja egyképpen azt szolgálja, hogy a „Múzsa-variációk" zárójelenetben Gerevich mintegy tipologizálja „a kétféle nő: az istennő és a lábtörlő" (Picasso) közötti változatokat: a láthatatlan, az elérhetetlen, a férfi-, az elcsúfított és megnyomorított, a kényszermúzsák, a klasszikus és az alkotó múzsák bonyolult lélekpagodáját. Rózsák tövisekkel, szexusok fosztottságokkal, szerelmi csalódások életpusztító kölcsönhatásokkal, siker és tragikum, bűvölt boldogság és reménytelen kitettség együttese lapoz a képek és sorsok között. Rálátás és megértés, beismerés és kutatás ül minden festmény mögött, minden esszészerű portréban, intimitásban, érzületi okfejtésben, kapcsolati érintésben.

Itt a huszonhárom újabb történet a lehetséges képtelenségét, a kép lehetetlenségét, s a perszonalizált problematikák végtelen sokaságát tükrözi elénk. Kiderül, hogy a szerelmes képrajz, a vágyfestészet, a képzelet lélekalbuma sokkal-sokkal dúsabb és elátkozottabb, mint egy könyvespolcnyi művészettörténeti lapozó. Gerevich nemcsak azzal lep meg bennünket, hogy feldolgozza, megérti, megismeri, levéltárazza, elolvassa, értelmezi, kontextualizálja a műveket és alkotóikat, hanem a művészeti vágy-ipar folytonosságában bekövetkező üzemi baleseteket és termelési melléktermékeket is magába foglaló embersorsokat egyképpen megbecsüli az értelmező szertartás folyamatában. Érkezhet a negyedik kötet immár, szárnyalóan folytatható ez…, s még messze a lehetséges betetőzés. Olyasmi talán, mint a szerelemről alkotott (talán kevéssé közkeletű Martin Buber-i) értelmezés, mely definícióként maga a szerelem felé törekvést látja a szerelem legfőbb értelmének. Valahol talán Gerevich is ezt, no meg a megértés felé törekvő megértésben láthatja végső értelmét trilógiája teljességének…

[4] Cultiris – Noran Libro, Budapest, 2018, 191 oldal.